

ЗАБОЛОТНА Н. Я.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Інститут права, психології
та інноваційної освіти Національного
університету «Львівська політехніка»)

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.8>

АЛЬТЕРНАТИВНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІЙ ТА СУМІЖНИХ СФЕРАХ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН: СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Необхідність у теоретичному осмисленні та практичному застосуванні альтернативних способів вирішення спорів вченими та практиками безпосередньо пов'язується з використанням більш досконалих та гнучких методів розгляду правових спорів. Так, вважається, що прискоренню розгляду правових спорів значною мірою можуть сприяти процедури досудового врегулювання (переговори, консультації, посередництво, укладання мирових угод тощо) та використання позасудових (альтернативних) методів (посередництва, третейських судів, комерційного арбітражу). Система АВС у нашій державі перебуває на стадії розвитку. Застосування процедур АВС в даний час є необхідним як для держави, так і громадян. АВС можна назвати атрибутом громадянського суспільства, оскільки дає гарантовані позитивні результати щодо комерційних спорів, сімейних, спорів, пов'язаних з авторською та інтелектуальною власністю, та інших цивільно-правових спорів. Зазначається, що такі альтернативні способи вирішення спорів, які є неюрисдикційними, не замінюють суди, а лише є доповненням, розвантажуючи судову систему. У багатьох країнах альтернативні способи вирішення спорів отримали законодавчу регламентацію, отже, у вітчизняному законодавстві вони не повинні залишатися непоміченими. Для побудови ефективної національної системи альтернативного вирішення спорів необхідним є досвід ЄС щодо розбудови АВС. Тому досліджуються деякі міжнародно-правові акти регіонального характеру, зокрема Директиви ЄС, якими пропонується звернути увагу на заходи полегшення доступу до правосуддя, які висловлювалися у вигляді заходів заохочення використання примирення та посередництва, а також щодо заходів щодо запобігання та скорочення надмірного навантаження на суди, що передбачає у відповідних випадках використання дружнього урегулювання спорів або взагалі поза судової системи, або до судочинства або під час судового розгляду. Таким чином, альтернативні способи врегулювання спорів представляють більш гнучкий механізм узгодження інтересів, ніж судове провадження. Так, процедура стає менш формалізованою, суперечка позбавляється характеру протистояння, сама по собі процедура менш витратна і сторони, при вирішенні спору прагнуть якнайшвидшого виконання своїх зобов'язань. Незважаючи на низку описаних переваг у вирішенні спорів, ці засоби повинні доповнювати судові способи врегулювання спорів та забезпечувати дотримання принципів справедливості, неупередженості, рівності та гарантії прав сторін.

Ключові слова: *альтернативне вирішення спорів, медіація, примирна процедура, посередництво, мирова угода, захист цивільних прав, судовий процес, міжнародні стандарти.*

Zabolotna N. Y. Alternative means of dispute resolution in civil law and related spheres of public relations: standards of the Council of Europe and the European Union

The need for theoretical understanding and practical application of alternative methods of dispute resolution by scientists and practitioners is directly related to the use of more advanced and flexible methods of consideration of legal disputes. Thus, it is believed that pre-trial settlement procedures (negotiations, consultations, mediation, settlement agreements, etc.) and the use of out-of-court (alternative) methods (mediation, arbitration courts, commercial arbitration) can significantly contribute to speeding up the consideration of legal disputes. The ADR system in our country is at the stage of development. The application of ADR procedures is currently necessary for both the state and citizens. ADR can be called an attribute of civil society, as it provides guaranteed positive results in commercial disputes, family disputes, disputes related to copyright and intellectual property, and other civil legal disputes. It is noted that such alternative ways of resolving disputes, which are non-judicial, do not replace courts, but only complement them, relieving the judicial system. In many countries, alternative methods of dispute resolution have received legislative regulation, therefore, they should not remain unnoticed in domestic legislation. In order to build an effective national system of alternative dispute resolution, the experience of the EU in the development of the ADR is necessary. Therefore, some international legal acts of a regional nature are studied, in particular EU Directives, which suggest paying attention to measures to facilitate access to justice, which were expressed in the form of measures to encourage the use of conciliation and mediation, as well as to measures to prevent and reduce excessive burden on courts, which provides, in appropriate cases, the use of amicable settlement of disputes, or at all outside the court system, or before the proceedings or during the court proceedings. Thus, alternative methods of dispute resolution represent a more flexible mechanism for the reconciliation of interests than court proceedings. Thus, the procedure becomes less formalized, the dispute loses its character of confrontation, the procedure itself is less expensive, and the parties, when resolving the dispute, seek to fulfill their obligations as soon as possible. Despite a number of described advantages in resolving disputes, these means should complement judicial methods of dispute settlement and ensure compliance with the principles of fairness, impartiality, equality and guarantee of the rights of the parties.

Key words: *alternative dispute resolution, mediation, conciliation procedure, mediation, settlement agreement, protection of civil rights, court process, international standards.*

Вступ. Альтернативні способи вирішення спорів є сукупністю різноманітних погоджувальних процедур, які спрямовані на всебічне, повне та неупереджене врегулювання правових конфліктів за допомогою недержавних механізмів та методів, які забезпечують швидке й ефективне вирішення спорів на основі узгодження позицій та інтересів сторін, при мінімальних затратах часу й коштів зацікавлених осіб [9, с. 48]. У зарубіжних країнах альтернативне врегулювання конфліктів є усталеною практикою, а у випадках, передбачених законодавством, обов'язковою процедурою досудового вирішення спорів [3, с. 1]. Це питання є актуальним для багатьох країн світу, які так чи інакше на протязі різних періодів часу проводять перетворення систем цивільного судочинства. У цьому зв'язку очевидно, що на сьогодні у країнах Європейського Союзу сформовано і накопичено значний досвід реформування даної галузі, який ґрунтується на відповідних правових стандартах ЄС. Більше того, механізми ADR стали політичним пріоритетом, оголошеним інституціями ЄС з метою просування альтернативних технологій та забезпечення належних умов розвитку [8, с. 36].

Актуальність розробки проблеми забезпечення захисту цивільних прав із використанням позасудових (альтернативних) засобів вирішення спору обумовлена тим, що сучасний стан судового захисту в Україні є почасти незадовільним [7, с. 40]. Як свідчить судова практика в умовах сьогодення, суди перевантажено, а сам цивільний процес перетворюється в досить кошовну «тяганину», оскільки послуги висококваліфікованих юристів, як правило, недоступні для більшості громадян [2]. Ці та інші фактори обумовили «інтерес вітчизняних юристів до світової (в тому числі європейської) практики альтернативного вирішення правових спорів, яке забезпечує оперативне, об'єктивне та компетентне вирішення правових конфліктів» [2].

Питанням альтернативних способів вирішення спорів присвячено ряд наукових праць таких вітчизняних вчених, як: А. Анцупова, Ю. Білоусов, Н. Бондаренко-Зелінська, В. Гопанчук, Н. Грень, Д. Давиденко, С. Запара, С. Калашнікова, Р. Коваль, В. Коссак, О. Нелін, Н. Нестор, О. Носирєва, С. Прилуцький, Ю. Притика, О. Спектор, В. Цимбалюк, С. Фурса та інші.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття «альтернативні способи вирішення спорів» та дослідження європейських стандартів щодо організації та принципів альтернативних способів вирішення спорів у цивільно-правовій та суміжних сферах суспільних відносин.

Результати дослідження. Термін «альтернативне вирішення спорів» досі однозначно не визначений ні у вітчизняному, ні у зарубіжному законодавстві. Він є перекладом терміна «Alternative Dispute Resolution (ADR)» «для позначення гнучких і неформальних процедур врегулювання конфліктів, які виникли на противагу складній і громіздкій процедурі офіційного правосуддя та стали його своєрідною альтернативою» [8, с. 37], і який широко вживається в усьому світі, в тому числі в американському праві та праві європейських держав.

«Альтернативне вирішення спорів» або «АВС» передбачає широке коло механізмів вирішення спорів, які є альтернативними розгляду спорів у судах. Цей термін може використовуватися для позначення різних механізмів вирішення спорів, починаючи від переговорів щодо досягнення мирової угоди (facilitated settlement negotiations), в якому сторони спору заохочують до ведення прямих переговорів, перш ніж звернутися до інших правових механізмів вирішення спорів, і до третейського розгляду, який може бути дуже схожим із судовим розглядом [1, с. 8].

Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суди (1986) відзначає, що зростаюча кількість судових справ може приводити до порушення права на слухання протягом розумного строку, та закликає держави-члени сприяти вирішенню спорів поза судовою системою, в тому числі за допомогою альтернативних примирних процедур; за допомогою необхідних засобів і у відповідних випадках вжити заходів для спрощення доступу до альтернативних способів вирішення спорів і підвищення їх ефективності в якості процедури, що замінює судовий розгляд [6].

У додатку до Рекомендації CM/Rec (2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам з прав людини та бізнесу, прийнятій на 129-му засіданні Заступників міністрів в березні 2016 року закріплені обов'язки держав захищати права людини, зокрема, забезпечити, щоб їхнє законодавство створювало умови, сприятливі для поваги до прав людини та полегшення доступу до позасудових механізмів оскарження порушень прав людини як додаткових альтернативних засобів правового захисту; забезпечення існування таких механізмів оскарження [10].

Відповідно до Рекомендації Rec (2001)9 Комітету міністрів державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами — приватними особами, ухваленій Комітетом міністрів 5 вересня 2001 р. на 762-му засіданні заступників міністрів), широке використання альтернативних засобів вирішення спорів може стимулювати розгляд цих проблем та сприяти наближенню адміністративних органів влади до громадськості [12]. Головні переваги альтернативних способів

вирішення адміністративних спорів можуть бути, залежно від справи, більш прості та гнучкі процедури, що вможливають швидше й дешевше врегулювання спору, дружнє врегулювання, врегулювання спорів за участю експертів, вирішення спорів на засадах справедливості, а не тільки відповідно до суворих правових норм, і більш широкі межі розсуду [12].

Директивою Європейського парламенту та Ради 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 р. «Щодо деяких аспектів медіації в цивільних і комерційних справах» зазначено, що встановлення основних засад у цій сфері є необхідним кроком у напрямку до забезпечення належного розвитку та функціонування позасудових процедур для вирішення спорів у цивільних та господарських правовідносинах, з метою спростити і покращити доступ і до судових, і до позасудових методів урегулювання спорів [4], закріплено основні принципи проведення та запровадження механізму медіації в національне законодавство країн-членів ЄС, зокрема, обов'язок держав-членів визначити такі механізми, які повинні зберігати гнучкість процесу посередництва і незалежність сторін, і при цьому забезпечувати, щоб посередництво проводилося ефективним, неупередженим і компетентним способом, наголошено, що ця Директива має на меті підтримувати фундаментальні права людини, і бере до уваги принципи, визнані, зокрема, Хартією основних прав Європейського Союзу [4].

У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи Rec (2002) 10 від 18 вересня 2002 р. Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах від 18 вересня 2002 р. відзначається, що медіація, хоча й може сприяти зменшенню числа конфліктів й навантаження на суди, не є заміною ефективному, справедливому та легкодоступному судуострою, може бути особливо корисною в тому разі, коли самі судові процедури менше підходять сторонам. Зокрема, з огляду на видатки на них, офіційний характер судочинства або ж коли існує потреба підтримувати діалог чи контакти між сторонами. Держави мають розглянути можливість організації й забезпечення повністю або частково безкоштовної медіації або надання правової допомоги для медіації, зокрема, коли інтереси однієї зі сторін потребують особливого захисту [13]. Згідно з Рекомендаціями медіація може застосовуватися не лише до цивільних, а й до комерційних, сімейних, трудових та інших спорів, за винятком кримінальних і адміністративних справ.

Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів 21 січня 1998 року, беручи до уваги розвиток методів розв'язання спорів шляхом порозуміння сторін і визнання необхідності зменшення конфліктів в інтересах всіх членів сім'ї, будучи переконаним в необхідності більшого застосування медіації в сімейних справах як процесу, в якому третя сторона – безсторонній та нейтральний медіатор – допомагає сторонам провести перемовини щодо спірних питань і спільно дійти згоди, рекомендує урядам держав-членів запроваджувати, заохочувати або, коли це необхідно, посилювати медіацію в сімейних справах, визнати автономний характер медіації та можливість її проведення до, під час або після судового провадження та забезпечити належні механізми проведення процесу медіації [11]. У п.7 Рекомендації вказано, що у медіації багато перспектив, серед яких покращення якості спілкування у сім'ях, можливість мирного вирішення спору та збереження відносин між батьками і дітьми, зменшення соціальних та економічних витрат внаслідок розлучення для самих сторін і для держав, а також скорочення часових періодів, необхідних для врегулювання спору [11].

Директива 2013/11 /ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2013 р. про альтернативні способи вирішення спорів у сфері захисту прав споживачів та внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС наголошує на ефективності діяльності інститутів альтернативного вирішення спорів через їхню простоту, швидкість розгляду та правову і фінансову доступність, а також створює уніфіковану правову платформу для організації діяльності різних інститутів АВС [15]. Директива вказує на наступні принципи при створенні та діяльності відповідних інститутів позасудового вирішення спорів: професійність, незалежність та неупередженість (ст. 6), прозорість (ст. 7), ефективність

(ст. 8), справедливість (ст. 9), свобода (ст. 10), законність (ст. 11). Ці принципи є спільними для усіх (тобто будь-якого інституту) АВС [14, с. 73–76].

На Третньому саміті Ради Європи (Варшава, травень 2005 р.), на якому були ухвалені Керівні принципи для покращення виконання наявних рекомендацій щодо медіації у сімейних та цивільних справах, глави держав і урядів вирішили «сповна використовувати потенціал Ради Європи у виробленні стандартів» і «сприяти виконанню та подальшій розробці правових договорів Організації та механізмів співробітництва в сфері права», «допомагати державам-членам у справедливому і швидкому відправленні правосуддя та у розробці альтернативних методів розв'язання спорів», у зв'язку з чим Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) включила до своїх пріоритетів новий напрям діяльності, спрямований на сприяння ефективній імplementації договорів та стандартів Ради Європи у сфері альтернативного вирішення спорів. У результаті створено Робочу групу з питань медіації (CEPEJ-GT-MED), метою якої є оцінка впливу на держави-члени відповідних рекомендацій Комітету міністрів [5], вивчення та узагальнення проблемних питань із застосування альтернативних засобів вирішення спорів та надання відповідних рекомендацій щодо їх подолання. У Керівних принципах розглядається низка фундаментальних питань, зокрема необхідність більш професійного підходу у застосуванні АВС; необхідність в координації, забезпеченні злагодженості та взаємодоповнюваності зусиль у сфері діяльності, де стає дедалі більше учасників тощо [5].

Основними передумовами застосування АВС є: наявність у сторін конфлікту бажання зберегти існуючі між ними відносини, вирішивши суперечку через переговори; правові рамки вирішення конфлікту не дають можливості вирішити конфлікт таким чином, щоб рішення було остаточним і задовільним для всіх сторін; існує необхідність вирішення конфлікту найменш «болючими» засобами у зв'язку з необхідністю збереження або припинення довгострокових відносин (наприклад, при сімейних конфліктах, конфліктах з сусідами, у партнерських відносинах тощо); ситуація вимагає високого рівня конфіденційності; необхідність скорочення витрат на вирішення спору; бажання вирішити конфлікт швидко і менш формально [1, с. 9].

У міжнародній практиці для вирішення правових конфліктів почали застосовуватися такі примирні процедури, як: врегулювання спору самими сторонами шляхом переговорів (negotiation); врегулювання спору за допомогою незалежного посередника, який сприяє досягненню сторонами угоди (mediation, conciliation); врегулювання спору за допомогою посередника-арбітра, який в разі недосягнення угоди уповноважений вирішити суперечку в порядку арбітражу (med-art); врегулювання спору за участю керівників підприємств, їхніх юристів і третьої незалежної особи, яка очолює слухання справи (mini-trial) [9, с. 47].

Л. Галупова пропонує наступну класифікацію способів за різними критеріями: залучення третьої сторони (із залученням третьої сторони – медіація, третейський суд, врегулювання спору за участю судді, без залучення третіх осіб – переговори, мирова угода); мета проведення (примирні – медіація, переговори, мирова угода, врегулювання спору за участю судді; змагальні – третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж); визначення процедури проведення (регульовані – міжнародний комерційний арбітраж, третейський суд, мирова угода; нерегульовані – медіація, переговори); обов'язковість прийнятого рішення (процедури АВС, рішення, яких мають обов'язковий характер – третейський суд, мирова угода, врегулювання спору за участю судді; процедури АВС, рішення, яких не мають обов'язкового характеру – медіація, переговори, фасилітація); повноваження щодо прийняття рішень (процедури, рішення в яких приймають виключно сторони – медіація, переговори, мирова угода, врегулювання спору за участю судді; процедури, в яких третя особа уповноважена прийняти рішення – третейський суд, міжнародний комерційний арбітраж) [3, с. 9–10].

Висновки. Отже, в сучасному правовому просторі нашої держави паралельно функціонують дві системи вирішення спорів: традиційна, яка функціонує з використанням усталених інститутів судової влади, та новостворена система, що включає альтернативні

процедури, здебільшого запозичені із зарубіжної практики. Концептуальна ідея альтернативного підходу до врегулювання та вирішення спорів продиктована необхідністю розвантаження судів, підвищення ефективності роботи судової системи, скорочення фінансових та організаційних витрат, орієнтування на підвищення рівня культури ділових відносин. Ефективна процедура АВС враховує особливості конкретного конфлікту, причини його виникнення та динаміку, позиції та інтереси сторін, потреби більш широких верств населення, а також регіональні та міжнародні умови. АВС здійснюється в рамках національної нормативно-правової бази, яка формується з урахуванням міжнародних стандартів, положень міжнародних та регіональних конвенцій та директив, а також принципів діяльності АВС [8, с. 40].

Список використаних джерел:

1. Альтернативные механизмы разрешения споров: аналитический обзор, подготовленный в рамках совместного проекта Верховного суда Республики Узбекистан, Агентства США по международному развитию (USAID) и Программы развития ООН «Партнерство в сфере верховенства закона» /сост. Х. Ёдгоров/. Ташкент. 2017. 216 с.
2. Бондаренко-Зелінська Н. Л.) Впровадження способів альтернативного вирішення правових спорів (adr-alternative dispute resolution). URL: [http://univer.km.ua/stat/1.bondarenkozelska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_ppravovykh_sporiv_\(adr___alternative_dispute_resolution\).](http://univer.km.ua/stat/1.bondarenkozelska_n.l._vprovadzhennya_sposobiv_alternatyvnoho_vyrishennya_ppravovykh_sporiv_(adr___alternative_dispute_resolution).)
3. Галупова Л.І. Альтернативні способи врегулювання конфліктів у сфері права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 23 с.
4. Директива Європейського парламенту та Ради 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 р. «Щодо деяких аспектів медіації в цивільних і комерційних справах». *Офіційний вісник Європейського Союзу. Директиви*. L 136/3. 24 (ukrmediation.com.ua)
5. Керівні принципи для кращого виконання наявної Рекомендації щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами і сторонами – приватними особами. Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. МЕЖДУНАРОД_СТАНДА (coe.int)
6. Комитет министров – государствам-членам относительно мер по недопущению и сокращению чрезмерной рабочей нагрузки на суды. Рекомендация Комитета министров Совета Европы. от 16 сентября 1986 года № R (86) 12 URL: <http://docs.cntd.ru/document/901945347>
7. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с. (С. 40)
8. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 1 (13). С. 36–42.
9. Подковенко Т. Медіація: міжнародно-правові стандарти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 47–55.
10. Рекомендація CM/Rec (2016)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам з прав людини та бізнесу URL:http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/11/%90%90%E7%90%F3%90_%90_%90_%90_%90%90%22_%91_%90%F3%91_.pdf
11. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів 21 січня 1998 року. МЕЖДУНАРОД_СТАНДА (viaduk.net).
12. Рекомендація Rec (2001) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами (court.gov.ua).
13. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах (ухвалена Комітетом Міністрів 18 вересня 2002 р. на 808-му засіданні заступників міністрів): <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568851&Site=COE>

14. Ханик-Посполітак Р. Європейські принципи створення та діяльності інститутів альтернативних способів вирішення спорів. *Юридичний журнал*. 2016. № 7–8 (145–146). С. 73–76.

15. Directive 2013/11/EU of The European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) (europa.eu).

